

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI FORRÁSOK

PLUTARCHOS: HÁZASSÁGI TANÁCSOK

POLLIANUSNAK ÉS EURYDIKÉNEK¹

Most, hogy Démétér papnője zárt ajtók mögött elvégezte rajtatok az ősi rítust,² arra gondoltam, hogy az sem volna haszontalan és a hagyománnyal (*nomos*) sem ellenkezne, ha én pedig mindkettőtökhez szólva beszéddel ünnepelném házasságkötéseketek. Hisz a zenében is *lótüzesítő*nek nevezték a hagyományos aulos-dallamok (*nomos*)³ egyikét (nyilvánvalóan azért, mert olyan dallamot szólaltat meg, amely felkelti a lovakban a pázrás ösztönét⁴), és a filozófiában is bár sok nagyszerű téma rejlik, legalább annyira fontos egy ilyen házassági beszéd, amely ha megigézi az ifjú párt, szelíddé és kezessé teszi őket egymás iránt. Ezért azon dolgok lényegét, amelyekről filozófiai neveltetésetek során gyakran hallottatok, most — hogy könnyebben megjegyezzétek — rövid hasonlatokba gyűjtve adom át nektek közös ajándékkul, és közben azon imádkozom, hogy a Múzsák is ott legyenek Aphrodité mellett és vele munkálkodjanak.⁵ Mert véleményem szerint nem annyira az illik hozzájuk, hogy

¹ A vőlegényt római nevén szólítja meg Plutarchos, noha éppúgy görög volt, mint menyasszonya. A római polgárjoggal rendelkező görögök esetében asszimilációs törekvéseik erősségétől függött, melyik nevüket használták.

² A szertartás lefolyásáról más forrás sem nyújt felvilágosítást. Démétér személyéből arra lehet következtetni, hogy a rítus célja a termékenység és bőség biztosítása lehetett. Démétér különösen nagy tiszteletnek örvendett Boiótiában, ahol azt a hónapot is róla nevezték el, amikor a vetést végezték. Athéni szokás szerint azt követően, hogy a vőlegény átvezette menyasszonyát a maga házába, olyan rítust végeztek el, amellyel felvették a családtagok közé és számára is biztosították a ház bőségét. Ennek során szárított fügével, datolyával, dióval stb. szórták meg („*katachysmata*”). Az ifjú pár, mielőtt a nászszobába lépett volna, Hestiának, a házioltár védelmező istennőjének is áldozatot mutatott be. Démétér papnőjével kapcsolatban könnyen elképzelhető, hogy azonos azzal a Flavia Archela Timoxenával, aki Thespiában élt és Plutarchos baráti körébe tartozott.

³ Lefordíthatatlan szójáték: a *nomos* egyszerre jelent „dallam”-ot és „hagyomány”-t.

⁴ A lovak szerelméhez Démétérnek is köze lehet. Egy mítosz szerint ugyanis (Pausanias 8.25.4–5) Démétér kancává változva próbált elmenekülni az őt üldöző Poseidón elől. A tenger istene azonban maga is méné alakját vette föl és így teljesítette be szerelmét. Démétért több helyütt tisztelték lófejű és sörényűvel rendelkező női alakban.

⁵ A költészet istennői már a homérosi himnuszokban együtt táncolnak a szerelem istennőjével a Charisok (a báj istennői), a Hórai (Évszakok), Hébé (Fiatalság) és Harmonia társaságában (*A pythói Apollónhoz* 189–95). Thespiái kultikus életében különösen fontos szerepet játszottak: két, évenként megrendezett ünnepük egyikét a Múzsák, a másikat Aphrodité gyermeke, Erós tiszteletére tartották. A Múzsák egyik kedvelt tartózkodási helye a boiótiai Helikón-hegy volt.

holmi lantot vagy lírát⁶ szólaltassanak meg, hanem inkább az, hogy a házaséletben teremtsenek összhangot beszéd, harmónia⁷ és filozófia segítségével. A régiek is Aphroditével együtt tisztelték Hermést,⁸ mert arra gondoltak, hogy a boldog házasság titka a párbeszéd; úgyszintén Peithót⁹ és a Charisokat is, hogy meggyőzés, ne pedig harc és veszekedés útján kapják meg egymástól, amit akarnak.

1. Solón úgy tartotta helyesnek, hogy a menyasszony egy birsalma elfogyasztása után feküdjön vőlegénye mellé, azt sugallván ezzel, ha jól értem, hogy a szájak és a hangok első találkozásának jólesőnek és édesnek kell lennie.¹⁰

2. Boiótiában aspharagónia-koszorút¹¹ tesznek a fölfátyolozott menyasszonyra. Ez a növény is a legszúrósabb tüskék közt hozza a legédesebb termést, és a menyasszony is annak teszi majd szelíddé és édessé az együttélést, aki nem menekül el és nem neheztel kezdeti merevsége és nyersesége miatt. Azok a férjek pedig, akik nem képesek elviselni ifjú feleségeik kezdeti civódásait, azokhoz hasonlítanak, akik a szőlőfürtöt, mert először még éretlen, másoknak hagyják meg. Másfelől sok újdonsült feleség is, amikor az első élmények miatt gyűlölettel néz ifjú férjére, ugyanúgy jár, mint aki túri, hogy a méh megszúrja, ám a lépesmézet otthagyja.

3. Leginkább az elején figyeljenek oda a házások a nézeteltérésekre és összezőrdülésekre, látván, hogy az összekovácsolt szerkezetek is kezdetben a legapróbb sérülések miatt is könnyen szétesnek, idővel azonban, amikor már összeforrtak az eresztékek, tűzzel vagy vassal is alig lehet szétválasztani őket.

4. Ahogy a tűz könnyen fellobban szalmaszálon, kanócon, nyúlászórön, de gyorsan ki is alszik, ha nem kap bele valami másba, ami képes megtartani és táplálni, ugyanígy az ifjú házásoknak a testiség és szépség erejétől lángra gyúló heves vágyát sem szabad önmagában elegendőnek és örökkévalónak hinni, csak akkor, ha kapcsolatuk a jellemen alapul, az értelemről táplálkozik, és így önálló életre tud kelni.

5. Mérgezett csalival gyorsan és könnyen lehet halat fogni, így azonban ehetetlen és értéktelen lesz a hal. Hasonlóképpen, azok a nők is, akik bájítással és varázsszerrel hálózják be férjeiket és gyönyörökkel hódítják meg őket, ostoba, csapodár és

⁶ A két legfontosabb húros hangszer. A lant (*kithara*) általában nagyobb és bonyolultabb volt, mint a líra.

⁷ Az elvont fogalmat megszemélyesített formában istenként is elképzelték. Hésiodos szerint (*Az istenek születése* 937) Harmonia Aphrodité és Arés szerelméből született. Később Kadmosnak, a boiótiái Thébai alapító királyának lett a felesége. Euripidés a kilenc Múzsától származtatja (*Médeia* 831–2).

⁸ Hermés egyaránt értett a beszédhez, beszélgetéshez, valamint a költészethez (a róla szóló homéroszi himnusz szerint ő találta föl, hogyan lehet a teknősbéka páncéljából lantot készíteni).

⁹ A Meggyőzés és Rábeszélés vonzó női alakban elképzelt istensége.

¹⁰ Azzal, hogy ételt fogadott el vőlegényétől annak házában, a menyasszony elismerte, hogy ezentúl férjéhez tartozik. Ugyanígy evett a gránátalmából Persephóné is Hadés házában és ismerte el ezzel az Alvilág urát férjének (*Himnusz Déméterhez* 372). S minthogy az almát és különböző fajtáit (ahogy az egész Mediterráneumban, sőt másutt is) a szerelem és termékenység kifejezőjének és előidézőjének tartották, az alma elfogyasztásával férje szerelmét fogadta el.

¹¹ A vadspárga egyik fajtája, mely nemesítve édes gyümölcsöt terem. Azonosítani szokták azzal a — képzőművészeti ábrázolásokon látható — növényvel, melynek hosszú leveleiből menyasszonyi koszorút fontak.

züllött társakra lelnek bennük. A varázsszerekkel elbűvölt férfiak semmit sem jelentettek Kirkének, és nem is tudott mit kezdeni velük, amikor disznóvá és számárrá változtak, Odysseusba viszont, akinek helyén volt az esze és okosan közeledett hozzá, teljes szívből beleszeretett.¹²

6. Azok a nők, akik szívesebben uralkodnak egy ostoba férjen, minthogy hallgassanak egy bölcs férjre, azokra az emberekre hasonlítanak, akik inkább akarják a vakokat vezetni az úton, mintsem a látókat követni, akik ismerik a járást.

7. A nők nem hiszik el, hogy Pasiphaé, bár egy király felesége volt, bikába lett szerelmes, pedig látják, hogy egyes asszonyok, akiknek teher szigorú és józan férjük, igen szívesen állnak össze kutyákhoz és kecskékhez hasonló féktelen és élvhajhász férfiakkal.

8. Vannak olyan férfiak, akik gyengeségükben és elpuhultságukban képtelenek felpattani a lóra, s inkább a paripákat tanítják meg arra, hogy térdet hajtsanak és hátukra vegyék őket. Ugyanígy egyesek, ha nemesvérű vagy gazdag asszonyt vesznek a házba, nem magukat teszik különbbé, hanem őket nyírbálják, abban a hiszemben, hogy a megalázottakon jobban fognak uralkodni. Márpedig ahogy a lóval, úgy a nővel szemben is oly módon kellene a gyeplőt használniuk, hogy közben vigyáznak a ló nagyszerűségére és a nő méltóságára.¹³

9. A Holdat messze fénylőnek és ragyogónak látjuk, mikor távol áll a Naptól; de eltűnik s mintegy elrejtőzik a szemünk elől, ha közel kerül hozzá. Ezzel ellentétben a jó feleségnek leginkább a férje oldalán kell tündökölnie, ám ha az ura nincs vele, akkor otthon kell tartózkodnia és nem mutatkozhat.

10. Helytelenül állította Hérodotos,¹⁴ hogy a nő alsóruhájával együtt szemérmét is levetkezi. Hiszen épp ellenkezőleg: a tiszta lelkű feleség, mikor leveszi ruháját, szemérmességét ölti fel helyette; és a házasság akkor adja leginkább tanújelét egymás iránti igaz szeretetüknek, ha szemérmességüket egymással szemben mindvégig megőrzik.

11. Ha úgy halljuk, hogy két hang összecsendül, mindig a mélyebb határozza meg a dallamot;¹⁵ egy bölcsen élő családban minden a két házastárs egyetértésével történik, ám mégis a férfi felsőbbsege és akarata tükröződik valamennyi cselekedetükben.

12. *A nap legyőzte az északi szelet.* Persze, mert a férfi még jobban összefogta és összehúzta köpenyét, amikor a szél le akarta tépni róla és erősen fújt rá, de amikor a

¹² A történet az *Odysseia* 10. könyvében olvasható (239 skk).

¹³ Sémónidés szerint, aki a nők különböző típusait egyes állatfajokhoz hasonlította, a „ló-jellemű” asszony nem szeret dolgozni és legfeljebb királynak ajánlatos feleségül vennie (7.57–70). A ló és lovas kapcsolata (közkeletű metaforáról van szó) a szexuális érintkezés képzetét is felkelti.

¹⁴ Gyűs híres történetére utal, aki ezzel az indokkal igyekszik elhárítani ura, Kandaulés ajánlatát, hogy tekintse meg meztelenül gyönyörű feleségét (1.8).

¹⁵ Aristides Quintilianus kifejezetten „férfi” és „női” hangokról és hangnemekről beszél, és pedig hasonló módon a hangmagasság és dominancia elvét alapul véve (*A zenéről* 2.8, 16). Arról sajnos nincs konszenzus, melyikük élt korábban.

szél elálltával a nap ereje felmelegítette a levegőt, és a férfinak melege lett és megizdadt, akkor köpenyével együtt még az ingét is levetette. A legtöbb asszony is éppen így tesz: elkeseredetten küzdenek és neheztelnek, ha férjük erővel próbálja leszoktatni a fényűzésről és a költekezésről, ha viszont szép szóval győzik meg őket, szívesen mondanak le róla és megtartják a helyes mértéket.

13. Cato kiűzte a szenátusból azt a férfit, aki leánya jelenlétében megcsókolta saját feleségét.¹⁶ Ez talán túlzás volt a részéről. De ha szégyenletes cselekedet — márpedig az — mások jelenlétében enyelegni, csokolózni és egymást ölelgetni, hogyan ne lenne még szégyenletesebb mások jelenlétében sértegetni egymást meg vitatkozni, és míg feleségünk iránti gyengéd érzelmeinket és kedvességünket csak titokban fejezzük ki, addig szidalmainkat és feddésünket durva őszinteséggel nyíltan és kendőzetlenül zúdítani rá?

14. Semmi haszna a tükörnek, ha nem a tükörképet mutatja, hiába díszíti arany és drágakő. Hasonlóképpen haszontalan a gazdag feleség is, ha nem veszi át férje életmódját és nem alkalmazkodik ura jelleméhez. A tükör is torz és hasznavehetetlen, ha a jókedvű embernek mogorva arcképet mutat, a bosszúsnak és szomorúnak pedig vidámat és szélesen mosolygót. Rosszul és rugalmatlanul viselkedik tehát az az asszony is, aki savanyú képet vág, amikor a férje játszana vele és kedveskedne, amikor viszont ura komoly, akkor meg játszik és mosolyog. Az előbbi merevségre, az utóbbi a másik semmibevételére vall. Ahogy a matematikusok mondják, a vonalak és a síkok önmagukban nem mozognak, csak a testekkel együtt, ugyanígy az asszonynak se legyenek saját érzései, hanem férjével közösen osztozzon a komolyságban és a szórakozásban, a gondban és a nevetésben.

15. Azok, akik nem szívesen látják, ha feleségük a társaságukban eszik, arra tanítják őket, hogy töltekezzenek egyedül. Ugyanígy azok, akik nem szívesen vannak együtt feleségükkel, nem szórakoznak, nem nevetnek velük közösen, arra tanítják őket, hogy tőlük távol keressék a maguk élvezetét.

16. A perzsa királyok törvényes feleségei férjük mellett esznek és velük lakomáznak; de amikor a férfiak szórakozni és poharazni akarnak, elküldik asszonyaikat, helyettük pedig énekesnőket és ágyasokat hívnak; és bizony helyesen teszik, mert így nem vonják bele feleségeiket kicsapongásaikba és részegeskedéseikbe. Ha tehát egy egyszerű ember, aki féktelen és nem tanult meg uralkodni vágyain, egy hetérával vagy szolgálólánnyal szemérmetlenül viselkedik, nem szabad, hogy a felesége haragudjon és nehezteljen rá, hanem gondoljon arra, hogy férje tiszteli őt, ezért osztja meg mással féktelenségét, kicsapongását és erőszakosságát.

17. Ahol a király a zenét kedveli, ott sok zenész terem, ahol az irodalmat, ott sok író, ahol a sportot, ott sok atléta. Hasonlóképpen, ha a férj számára a testi szép-

¹⁶ Az erkölcsi konzervatizmusáról híres idősebb Catoról van szó (Kr. e. 234—149); a szenátort Maniliusnak vagy Manliusnak hívták. A *Párhuzamos életrajzokban* szintén megemlíti az anekdotát, azzal kiegészítve, hogy Cato csak akkor ölelte át feleségét, ha mennydörögött, de „*tréfásan hozzátette, hogy ő olyankor boldog, amikor Iuppiter mennydörög*” (17.7, Máthé Elek fordítása).

ség a fontos, asszonyának csak a szépítkezésen jár majd az esze, a gyönyört kedvelő férfi fesletté és szemérmertlenné teszi feleségét, a jót és erényt kedvelő tiszta lelkűvé és erkölcsössé alakítja.

18. Egy spártai nő arra a kérdésre, hogy előfordult-e már, hogy ő közeledett férjéhez, így válaszolt: — Én nem, csak ő énhozzám. Szerintem éppen ilyen az ideális feleség is: nem utasítja el és nem is húzódozik, ha a férje szerelmesen közelít felé, ő maga viszont soha nem kezdeményez — ez utóbbi hetérához illő és szégyentelen dolog, az előbbi pedig ridegségre és szeretetlenségre vall.

19. A feleség ne szerezzen saját bizalmasokat, inkább férje barátai legyenek egyben az övéi is. Első és legfontosabb barátaink pedig az istenek. Amiért is úgy illik, hogy a feleség tartsa tiszteletben azokat az isteneket, akiket a férje tisztel és őket saját maga számára is egyedüli istenekként ismerje el:¹⁷ a babonás szertartások és idegen misztériumok előtt pedig legyen zárva házuk ajtaja. Hiszen az asszony által titokban és rejtve bemutatott áldozatok egyetlen istennek sem szolgálnak öröme-re.

20. Platón boldognak és szerencsésnek mondja a városállamot, amelyben az „enyém” és „nem enyém” szavak csak elvétve hangzanak el, mivel a polgárok a fontos dolgokat, amennyire csak lehet, közösnek tekintik.¹⁸ Még inkább hiányoznia kell az ilyen hangnak a házasságból. Sőt, ahogy a baloldalunkat érő ütéseket az orvosok állítása szerint jobboldalt érezzük, így helyes a feleségnek is férjével, a férjnek meg hitvesével együttéreznie, hogy — miként a kötelek, ha összefonjuk őket, egymást erősítik — így tartsák fenn közös erővel kapcsolatukat is egymás kedvességét kölcsönösen viszonzva. Hiszen a természet is testünkön keresztül egyesít bennünket, azért hogy mindkettőnkől kiválasztva egy-egy részt és azokat összevegyítve közös gyermekkel áldjon meg, és egyikünk se különíthesse el vagy különböztethesse meg a sajátját és a másét. Ezért a vagyonközösség különösen illik a házasulóknak: hogy mindenüket egyetlen tulajdonná öntve és egyesítve ne tartsák az egyik részt a sajátjuknak, a másikat pedig a másikénak, hanem mindent sajátjuknak tekintsenek és semmit se a másikénak. Ahogyan bornak nevezzük azt az italt is, amelybe több rész vizet kevertek, mint bort, éppígy a vagyont és a házat is a férj tulajdonának kell mondani, még akkor is, hogyha a feleség hozzájárulása a nagyobb.

21. Helené a gazdagságot, Paris a gyönyört szerette; Odysseus józan volt, Pénélope hűséges. Ezért volt az ő házasságuk boldog és irígylésre méltó, míg amazoké Iliásznyi bajt hozott görögökre és barbárokra egyaránt.

22. Egy római, amikor barátai szemére vetették, hogy elvált tiszta életű feleségtől, aki ráadásul még gazdag és szép is volt, megmutatta nekik saruját és ezt mondta: — Ránézésre ez is szép és új, de egyikőtök se tudná megmondani, hol szo-

¹⁷ Plutarchosnak ez a tanácsa ellenkezik a klasszikus kori athéni szokásokkal. Ekkor a feleség házasságkötése után is részt vett az apja családjában végzett szertartásokban, férje házi isteneinek kultuszánál viszont legfeljebb csak meghívottként volt jelen (Xenophón, *A háztartás vezetése* 7.8).

¹⁸ Az idézett helyen az Örök vagyonközösségről van szó (*Allam* 462C).

rít.¹⁹ A feleség tehát ne hozományában bízzék, és ne is származásában vagy szépségében, hanem bensőséges szavaiban, jellemében, alkalmazkodásában (hisz ezek révén kerül legközelebb férjéhez): kapcsolata itt ne komor és rossz hangulatú legyen a hétköznapiak során, hanem harmonikus és örömteli. Ahogy az orvosok jobban tartanak az ismeretlen eredetű láztól, amely fokozatosan erősödve fejti ki hatását, mint amelynek egyértelmű és komoly oka van, úgy a férj és feleség között is inkább a sokak számára láthatatlan, apró de állandó és mindennapi összekülönbözések rontják meg a kapcsolatot és teszik tönkre az együttélést.

23. Philippos királynak volt egy thesszáliai szeretője, akiről azt rebesgették, hogy varázsszerrel bővölte el az uralkodót. Nem csoda hát, hogy Olympias, a király felesége²⁰ megpróbálta a hatalmába keríteni. De amikor az színe elé került, kiderült, hogy külsőre is szép, és beszélgetni is nemesen és okosan lehet vele. Olympias ekkor ezt mondta: — Felejtsük el a rágalmakat, hiszen te a bensődben hordozod bűverődöt! Akkor lesz ellenállhatatlan a törvényes feleség is, ha mindent önmagában hordoz: hozományt, jó származást, bűverőt, magát Aphrodité övét²¹ is, és erénnyel és tisztességgel vívja ki férje jóindulatát.

24. Ugyancsak Olympias volt az, aki a következőképp fakadt ki, amikor egy udvari ifjú szép, ámde rossz hírű leányt vett feleségül: — Ez nincs józan eszénél, különben nem a szemének nőszült volna! Mert nem a szemek örömeire vagy a pénz számolgató ujjak meglegedésére kell feleséget választani, ahogyan egyesek teszik, akik azt mérlegelve nőszülnek, hogy az asszony mennyit hoz a házhoz, és nem azt, hogy milyen lesz vele együtt élni.

25. Sókratés azt tanácsolta a magukat tükörben nézegető ifjaknak, hogy a csúnyák erényükkel ellensúlyozzák előnytelen külsejüket, a szépek pedig ne tegyék tönkre a külső szépségét a belső rútságával.²² Úgy helyes tehát, ha egy csúnya asszony, valahányszor tükörbe néz, ezt mondogatja magában: *Mi lenne, ha még tisztességes sem lennék?*, a szép pedig: *Mi lenne, ha még tisztességes is lennék?*; mert egy csúnya asszony esetében az érdemel tiszteletet, ha jelleme miatt szeretik, egy szép esetében viszont az, ha inkább jelleme, mint szépsége miatt szeretik.

26. Szicília zsarnoka²³ drága ruhákat és nyakláncokat küldött Lysandros²⁴ leányainak ajándékba. Lysandros azonban ezekkel a szavakkal utasította vissza: — Ezek a cifra ékességek inkább szegényt fognak rám hozni, minthogy felékesítenék lányaimat. De Lysandros előtt már Sophoklés is így írt:

¹⁹ A történet hőse L. Aemilius Paullus Macedonicus (meghalt Kr. e. 160-ban), aki tiszteletre méltó jelleméről volt híres (*Aemilius Paullus* 5).

²⁰ Olympias II. Philippos ötödik felesége volt. Tőle született Nagy Sándor. Több szellemes mondását megőrkítette a hagyomány.

²¹ A mágikus erejű övvel csábította el Héra Zeust is (*Íliász* 14.214—7).

²² Hasonlóképpen örökíti meg a tanácsot Diogenés Laertios is (2.33).

²³ I. Dionysios (Kr. e. 430 k.—367).

²⁴ A Lysandros-életrajzban kissé másként örökíti meg az esetet: a szegénységben felnőtt spártai király először elutasítja az ajándékot, következő alkalommal azonban mindkét ajándékul kínált ruhát elviszi, hogy lánya válassza ki, melyik kell neki (2.4—5).

*ó te boldogtalan, ez nem ékességed emeli, hanem annak hiányát, szíved telhetetlenségét mutatja.*²⁵

Kratés szerint ugyanis: *Ékesség az, ami ékessé tud tenni.*²⁶ Az asszonyt is csak az tudja felékesíteni, ami belülről teszi ékesebbé. Ilyenné pedig nem az arany, a drágakövek vagy a bíbor teszi, hanem csakis az, ami a méltóság, mértékletesség és szemérmesség benyomását tudja kelteni.

27. Azok, akik a házasságvédő Hérának mutatnak be áldozatot, az epét nem hamvasztják el az áldozat többi részével együtt, hanem kiveszik és az oltár mellé dobják. A szertartás arra utal, hogy az epe és a harag mindig távol legyen a házasságtól. A ház úrnőjének szigora is, mint a száraz bor, jótékony hatású legyen és kellemes, ne pedig fanyar, mint az aloé, vagy keserű, mint a gyógyszer.

28. Platón azt tanácsolta Xenokratésnak,²⁷ aki nemes és kiváló tulajdonságai mellett nehéz természetű férfiú volt, hogy mutasson be áldozatot a Charisoknak. Úgy gondolom hát, hogy a tisztességes nőnek is leginkább a Charisokra van szüksége a férjével szemben, hogy ahogyan Métrodóros²⁸ mondta: *Élvezze a férjével való együttélést, és ne zsémbelődjék azon, hogy tisztességes.* Az egyszerű életvitelű nőnek sem kell elhanyagolnia a tisztaságot, az odaadó asszonynak sem a jókedvet. A házasság ugyanis elviselhetetlenné teszi a feleség ragaszkodását, ahogy az ápolatlanság is az egyszerűséget.

29. Az a feleség, aki nem mer ránevetni a férjére és kicsit tréfálkozni vele, ne hogy merésznek és szemérmetlennek tűnjék, semmiben sem különbözik attól a nőtől, aki be sem keni arcborét, nehogy még azt higgyék, illatosítja a fejét, és nem is mosakszik, nehogy még azt gondolják, festi az arcát. Ugyanezt látjuk a költőknél és szónokoknál: azok az igazi mesterek, akik kerülik a közönséges, durva és erőltetett nyelvi kifejezéseket, és a mondanivalóval, az áttekinthető szerkezettel, valamint a jellemábrázolással keltenek hatást és indítják meg a hallgatót. A ház úrnője is akkor jár el helyesen, ha kerül és elutasít minden szélsőséget, túlzott magakelletést és pompát, mivel inkább abban kell mesterkednie, hogy bájos jellemével és férje iránti odaadó kedvességével a gyönyörúségek közepette a szépre szoktassa rá. Ha azután a feleség természeténél fogva kissé szigorú és erélyes típus, akiből hiányzik a báj, megértőnek kell lennie a férjnek, Phókión²⁹ példáját követve, aki így válaszolt Anti-

²⁵ Sem a darab címe, sem a töredék (846. töredék Radt) szövegekörnyezete nem azonosítható egyértelműen, Hartung Eriphylére gondol.

²⁶ A cinikus filozófus (Kr. e. 365 k.—285) lefordíthatatlan szójátéka: a meghatározandó *kosmos* szót egy azonos tőből képzett igenével (*kosmoun*) definiálja. A szójáték abban áll, hogy a *kosmos* „ékesség”-et, „dísz”-t, valamint „rend”-et, „rendezettség”-et is jelent.

²⁷ Platón tanítványa, 339 és 314 között állt az Akadémia élén.

²⁸ Epikuros tanítványa és barátja; felesége egy Leontion nevű hetaira volt.

²⁹ Athéni hadvezér, aki a makedónokkal kötendő béke elkötelezett híve, majd a makedónok által felállított athéni oligarchikus kormányzó testület tagja volt. A demokrácia visszaállítása után 318-ban kivégezték. Plutarchos öt másik alkalommal is idézte ezt a mondását.

patrosnak,³⁰ amikor az valamilyen erkölcstelen és hitvány cselekedetre akarta rábírní: — Nem teheted, hogy egyszerre legyek a barátod és a talpnyalód is. Így kell okoskodnia a férjnek is a józan és szigorú erkölcsű asszonyról: — Nem lehet ugyanaz a nő egy személyben házastárs és hetéra is.

30. Ősi szokás szerint az egyiptomi nők nem hordtak sarut azért, hogy otthon töltsék az egész napot. Ha nem veheti fel arannyal átszőtt saruját, karkötőjét, bokapercécét, bíborszínű ruháját és gyöngyeit, a legtöbb asszony otthon marad.

31. Miközben felsőruháját vette fel, kivillant egy pillanatra Theanó karja. Erre valaki megjegyezte: — Milyen gyönyörű kar! — De nem közkincs! — felelte erre az asszony. A tisztességes asszonynak nemcsak a karját, hanem a szavait sem szabad a nyilvánosság elé tárnia. A hangját, akárcsak a meztelenségét, szemérmesen félténie és őriznie kell a kívülállóktól. Mert ha megszólal, hangja elárulja érzelmeit, jellemét és természetét.

32. Az élisi Aphroditét úgy formálta meg Pheidias,³¹ amint az istennő egy teknősbékára lép, arra célozva ezzel, hogy az asszonyok az otthonukat őrizzék és maradjanak szótlanok. Mert az asszonynak vagy a férjéhez vagy a férjén keresztül szabad csak beszélnie, elégedetlenkedésre pedig nincs oka, ha más száján keresztül beszélve, mint hangszerén az aulosjátékos, méltóságteljesebb hangon szólal meg.

33. Gazdag emberek és uralkodók, ha filozófusokat támogatnak, nekik és saját maguknak is megbecsülést szereznek, azok a filozófusok azonban, akik a gazdagokat kiszolgálják, nem az ő hírnevüket öregbítik, hanem sajátjukon ejtenek csorbát. Ez a helyzet az asszonyokkal is, mert dicséretükre válik, ha engedelmeskednek férjüknek, de ha inkább uralkodni akarnak rajtuk, az nekik nagyobb szégyen, mint azoknak, akiken uralkodnak. A férj viszont ne úgy uralkodjon feleségén, mint úr a rabszolgája felett, hanem mint lélek a test felett, azzal mindent együtt átélve és vele szeretetben összeforrva. És miként a lélek is viselheti a test gondját anélkül, hogy rabjává válna a test gyönyöreinek és vágyainak, az asszonyt is lehet jó kedéllyel és kedveskedve irányítani.

34. A filozófusok³² háromféle testről beszélnek: különálló részekből összetevődő testekről, mint amilyen egy hajóhad vagy hadsereg, összekapcsolt részekből állókról, mint amilyen egy ház vagy hajó, és természetes egységet létrehozó testekről, amilyen valamennyi élőlény. Szinte ugyanez érvényes a házasságokra is: az egymást szerető házastársak természetes egységet alkotnak; a hozomány vagy a gyermekek miatt összeházasodók olyanok, mint az összekapcsolt részekből álló testek; akiket

³⁰ Makedón hadvezér (397—319), Philippos bizalmasa. Fontos közvetítő szerepet játszott az Athén és Makedónia közötti béke tető alá hozásában.

³¹ Pausanias szerint (6.25.1) az aranyból és elefántcsontból készült szobrot Égi Aphroditének nevezték, szemben Skopas közelben felállított bronzszobrával, mely a Közöséges Aphroditét ábrázolta, amint egy bakkecske hátán áll. Pheidias a házasság, Skopas a prostituáltak istennőjét formálta meg.

³² Másutt (426A) a sztoikus Chrysisposnak tulajdonít ehhez hasonló nézeteket.

pedig az együttválás gyönyöre köt össze, azok semmiben sem különböznek a különálló részekből álló testektől, és kapcsolatukat is inkább együttlakásnak, mintsem együttélésnek kellene nevezni.

A természettudósok úgy mondják, a folyadékok tökéletesen vegyülnek: a házasságoknak is így kell egyesíteniük testüket, vagyonukat, barátaikat és rokonaikat. Hiszen a római törvényhozó is megtiltotta, hogy a házastársak ajándékot adjanak vagy fogadjanak el egymástól, de nem azért, hogy ne kaphassanak semmit a másiktól, hanem hogy mindenüket közösnek tartsák.³³

35. A líbiai Leptis városában az a szokás járja, hogy a házasságkötés utáni napon a fiatalasszony elküld egy fazékért újdonsült férje anyjához, ő viszont nem ad neki és azt állítja, hogy egyáltalán nincs is fazeka, mindezt azért, hogy a feleség már a kezdet kezdetén tisztában legyen az anyós mostohatermesztével, és ne bosszankodjék és ne duzzogjon, ha később a ketjük közti viszony még feszültebbé válna. Ennek fényében a feleségnek kell megszüntetnie a feszültség kiváltó okát, vagyis az édesanya menyével szembeni féltékenységét és versengését a fia szeretetéért. Ennek a heves érzelmeknek pedig az az egyetlen gyógymódja, ha a feleség a saját eszközeivel biztosítja magának a férje szeretetét, anélkül, hogy a fiú szeretetét elvonná az anyjától vagy kisebbitené azt.

36. Úgy tűnik, hogy az anyák fiaikat szeretik jobban, mert azok segíteni tudnak nekik, az apák pedig lányukat, mert azok rászorulnak segítségükre. De talán az egymás iránti tiszteletből is igyekezik mindkettő éreztetni, hogy jobban szereti a másikhoz közelebb állót. Ebben talán nincs is semmi rendkívüli, az viszont különleges lelkierőre vall, ha a feleség nagyobb tiszteletet tanúsít férje szülei, mint saját szülei iránt, és ha valami bántja, azoknak mondja el, övéi előtt pedig eltitkolja. Mert ha bizalmat tanúsítasz mások iránt, bízni fognak benned, s ha szeretetet mutatsz, szeretni fognak.

37. A Kyros mellett harcoló görögöknek a hadvezérek megparancsolták, hogy ha az ellenség csatakiáltással támad, csendben várják be, ha viszont hallgatnak, ők indítsanak csatakiáltással ellentámadást. Az asszony — ha van egy kis esze — csöndben marad, amikor férje haragjában kiabál, de ha férje túlságosan szótlan, beszél hozzá, vigasztalja és így próbálja nyugtatni.

38. Euripidés helyesen ítélte el azokat, akik bor mellett szólaltatták meg a lantot.³⁴ Mert inkább a haraggal és a gyásszal szemben kell a zenéhez fordulni, mint-hogy még felszabadultabbá tegyük azokat, akik egyébként is oldott hangulatban vannak. Higgyétek el, hogy rosszul teszik, akik a gyönyör kedvéért hálnak együtt, de amikor harag és nézeteltérés támad közöttük, akkor külön fekszenek, ahelyett, hogy éppen ekkor hívnák segítségül Aphroditét, az efféle bajok legjobb orvosát. A költő is erre tanít, amikor azt mondatja Hérával:

³³ Ulpianus (*Digesta* 24.1—2) Antoninus Piusra (Kr. u. 86—161) hivatkozik annál a törvénytől, melynek előzményére Plutarchos gondolhatott.

³⁴ *Médeia* 190—200.

*megszüntetem régi viszályuk [meggyőzve e kettőt]
 hogy kerevetjén újra szives szerelembe fonódjék.³⁵*

39. Mindenképpen el kell kerülni azt, hogy a feleség megbántsa férjét, és hogy a férj megsértse feleségét, de leginkább akkor vigyázzanak erre, ha együtt hálnak. Egy vajúdástól kínlódó asszony így szólt azokhoz, akik az ágyra próbálták fektetni: — Hogyan szűnhetnének meg fájdalmaim azon az ágyon, ahonnan erednek? A hitvesi ágy szülte viszályokat, sértéseket és haragot viszont nem könnyű máshol és más alkalommal helyrehozni.

40. Azt hiszem, van valami igazság abban, amit Hermioné mond:

Rosszindulatú asszonyok látogatásai tettek tönkre engem.³⁶

Ilyesmi pedig nem szokott magától történni, csak akkor, ha a férjjel szembeni viták és féltékenykedések nemcsak a ház kapuit nyitják meg az ilyen ármánykodó nők számára, hanem a feleség füleit is. Ezért a feleségnek, már ha van egy kis esze, leginkább ilyenkor kell befognia a fülét és elzárkóznia a pletykáktól, nehogy még jobban felhergelje magát és inkább tartsa észben azt, amit Philippos mondott. Ő ugyanis állítólag, amikor a barátai megpróbálták a görögök ellen uszítani, mondván, hogy egyfolytában csak szidják őt, pedig csak jót köszönhetnek neki, mindössze ennyit mondott: — Mi lenne, ha még rosszul is bánnék velük? Ha tehát ezek a minden lében kanál nők azzal jönnek: *A férjed folyton csak bánt téged, hiába szereted, hiába vagy hozzá hűséges*, azt kell válaszolni: — Mi lenne, ha tényleg elkezdeném gyűlölni és csúnyán bánnék velem?

41. Egyszer, amikor egy ember hosszú idő után megpillantotta szökött rabszolgáját és utána eredt, a szolgának pedig sikerült bemenekülnie egy malomba, ezt mondta neki: — Kívánhattam volna-e jobbat, mint hogy itt találjalak meg? Így ha a feleség féltékenység miatt neheztel a férjére és már azon van, hogy írásban is bejelentse, hogy elhagyja őt, akkor mondja ezt magának: — Mivel is tehetném boldogabbá a vetélytársamat, mint hogy láthatja, hogy tele vagyok keserúséggel, veszekszem a férjemmel és egyenesen a házat meg a hitvesi ágyat is átengedem neki?

42. Az athéniak háromszor végeznek szent szántást. Az elsőt Skironnál, a legkorábbi vetés emlékére, a másodikat Rariában, a harmadikat pedig az Akropolis lábánál, ezt Ökörfogatosnak hívják. Mindegyik közül legszentebb azonban a gyermeknemzés céljából történő házassági szántás és vetés. Sophoklés helyesen nevezte Aphroditét „*termékenységet hozó Kythereiának*”.³⁷ Ezért leginkább ebben kell körül-

³⁵ Az *Íliasz* 14.205 és 209-ből állítottam össze.

³⁶ Euripidész *Andromaché* c. darabjában Hermionét azért emészti féltékenység, mert férjének, Neoptolemosnak ágyasa, a rabszolgaként Trójából elhurcolt Andromaché fiát szülte. A női pletykák még inkább férje ellen hangolják; erre utal az idézett 930. sor.

³⁷ Nem tudni, honnan származik a töredék (847. töredék Radt)

tekintőnek lennie a férjnek is, a feleségnek is. Tartózkodjanak a házasságon kívüli és törvénytelen kapcsolatoktól, és ne vessenek ott, ahol nem szeretnék, hogy gyümölcse teremjen az együttlétnek, mert ha mégis gyermek születik az ilyen viszonyokból, akkor bizony szégyenkeznek miatta és titkolják.

43. Miután Gorgias, a szónok³⁸ felolvasta az egyetértésről szóló beszédét Olympiában a görögöknek, Melanthios³⁹ megjegyezte: — Ő ad nekünk tanácsot az egyetértésről, aki otthon maga sem tudta egyetértésre bírni saját feleségét és szolgálóját, pedig ők csak hárman vannak? Alighanem valami szerelmi viszony szövődhetett Gorgias és a szolgált között, az asszony meg féltékeny lett a lányra. Aki a városban, az agorán és a barátai között akar rendet teremteni, annak bizony a saját házában is rend kell, hogy uralkodjon. Úgy látszik ugyanis, hogy az asszonyok hibái könnyebben maradnak titokban mások előtt, mint az ellenük elkövetett ballépések.

44. Ha igaz volna, hogy a feleségek ugyanúgy felingerülnek és eszüket veszítik az illatszerek szagától, mint ahogyan állítólag a macskák megvadulnak és megzavarodnak tőle, akkor furcsa lenne, ha a férfiak nem tudnának tartózkodni ettől, hanem a maguk rövidke élvezete miatt elnéznék, hogy asszonyaiknak ekkora szenvedést kell kiállniuk. Nos, minthogy tényleg szenvednek, de nem attól, hogy férjeik illatszereket használnak, hanem mert más nővel hálnak, igazságtalan dolog, hogy egy kis szórakozás miatt ennyire megbántják és felingerlik feleségeiket és nem úgy közelednek hozzájuk, mint ahogy a méhekhez (akikről azt tartják, hogy haragszanak és harcolnak azokkal, akik nővel háltak⁴⁰), vagyis tisztán és hűségesen.

45. Csillogó ruhában nem szoktak elefántokhoz közelíteni, vörösben pedig bikához, hisz ezek a színek ingerlik föl leginkább az állatokat. Azt mondják, hogy a tigrisek megőrülnek a dobszótól, teljesen megvadulnak és magukat mardossák. Minthogy tehát egyes férfiak a piros és vörösszínű ruhát nem tudják elviselni, mások a cimbalom és a dob hangja miatt lesznek idegesek, miért olyan nagy baj, ha a feleség tartózkodik ezektől, nem bosszantja és nem ingerli fel férjét, hanem békében és nyugalomban él vele együtt?

46. Egy nő ezzel a mondattal szerelte le Philippost, amikor az erőszakoskodni próbált vele: — Eressz el, sötétben úgyis minden nő egyforma. Ez jó válasz az ilyen erőszakos élvhajászokkal szemben, a jó feleségnek viszont épp a lámpa kialudtával kell a leginkább megmutatnia, hogy ő nem olyan, mint a többi nő, sőt pont ilyenkor, amikor a teste a sötétben nem látható, ekkor kell bizonyítania a férje iránti önzetlenségét, ragaszkodását, odaadását és szeretetét.

³⁸ A Sziciliából származó Gorgiasról (483—376) szóló anekdota filozófus-életrajzok egyik motívumára emlékeztet, ahol a filozófus (pl. Sókratés, Aristotelés) szerelmi életében nem tud megfelelni a saját maga által hirdetett elveknek.

³⁹ Valószínűleg a komédiaköltővel azonos, akit nőiessége és falánksága miatt gúnyoltak pályatársai.

⁴⁰ Az ókori felfogás szerint a méh a legtisztább állat a szexualitás terén. Nem párzással szaporodik (Plinius, *A természet története* 11.16.46), és fullánkjával megbünteti a hűtlen szerelmeseket és házasságtörőket (Theokritos 1.105) is. Megtámadja a nőket, ha megérzi rajtuk a férfi illatát, de még a méhésznek is ajánlatos megtartóztatnia magát a szerelemtől, ha méhei közvetlen közelébe akar menni (Columella, *A mezőgazdaságról* 9.14.3)

47. Platón azt tanácsolta az öregeknek, hogy különösen tiszteljék a fiatalokat, hogy azok is tisztelettel viselkedjenek velük szemben.⁴¹ Mert ha az öregektől nem így látják, a fiatalokban sem lesz tisztelet és szerénység. A férj is emlékezzék erre és senki mást ne tiszteljen jobban a feleségénél, minthogy a hitvesi ágy vagy mértéktelenségre vagy féktelenségre tanítja az asszonyt. Mert az a férj, aki a maga gyönyöre után fut, de asszonyát tiltja ettől, semmivel sem különb annál, aki azt parancsolja feleségének, hogy küzdjön meg azzal az ellenséggel, akinek ő már megadta magát.

48. A szépítkezés imádatával kapcsolatban pedig, Eurydiké, szeretném, ha elolvasnád és emlékezetedbe vésnéd, amit Timoxena írt Aristyllához.⁴² Te pedig, Pollianos, ne gondold, hogy feleséged lemond majd a különlegességekről és a költekezésről, ha azt látja, hogy másutt te magad sem veted meg ezeket, hanem kedvedet leled arany poharakban, szobafalakra festett képekben, öszvérek és lovak díszesen megmunkált szügyvédőiben. Nem lehet kiűzni a női lakosztályból a fényűzést, ha szabad bejárása van a férfi lakrészébe.

A te korodban már tanulmányozhatod a filozófiát: bizonyítások és érvelések erejére támaszkodva tökéletesítsd jellemed, azokkal társalogj és érintkezz, akik javadra válhatnak. A hasznos és értékes dolgokat pedig méh módjára gyűjtsd össze mindenhol, gondosan őrizd magadban, add át feleségednek és beszéljess róluk vele; hadd legyenek a legszebb gondolatok a legbelsőbb és legközelebbi barátai. Hiszen *atyja vagy néki és úrnő anyja s bátyja*,⁴³ de legalább ennyire nagyszerű hallani, amikor feleségünk így szól: *uram, bizony te vagy vezetőm, filozófusom és tanítómesterm a legszebb és legistenibb dolgokban*. Az ilyen ismeretek eleve távol tartják a nőt az illetlen viselkedéstől; szégyell majd táncolni a geometriához értő nő, nem engedi magához varázsszerek bűverejét, akit Platón és Xenophón szavai bűvöltek el. Ha meg valaki azzal kérkedik, hogy lehozza a holdat az égről, ő nevet majd azoknak a nőknek tudatlanságán és együgyűségén, akik ilyesmikben hisznek. Ő ugyanis nem járatlan a csillagászatban⁴⁴ és hallott már a thesszáliai Héégétór lányáról, Aglaonikéről,⁴⁵ aki ismerte a teljes holdfogyatkozás jelenségét, ezért előre meg tudta állapítani annak időpontját, amikor a hold árnyékba borul, s így félrevezette a nőt és elhitette velük, hogy ő maga hozza le a holdat.

Gyermeket egyetlen asszony sem tud foganni férfi nélkül; az elhalás következtében összezsugorodott formátlan magzatokat, ezeket a hússzerű képződményeket „malomkő”-nek, torzszülött magzatoknak nevezik. Óvakodni kell, nehogy a nő lelkében kialakuljanak ilyenek. Mert ha nem fogadják be a szép szavak magvait és nem

⁴¹ *Törvények* 729B.

⁴² Timoxena minden bizonnyal nem más, mint Plutarchos felesége. A nők öltözködése az új-pythagoreus filozófusnők egyik legkedveltebb témája volt. Az ajánlás címzettje, Aristylla nem azonosítható.

⁴³ Andromaché szólítja meg így Hektórt (*Íliasz* 6.429).

⁴⁴ Az első női csillagász a Kr. e. 4–3. sz. fordulóján élt Diophila volt, akinek művét még Kallimachos is felhasználta.

⁴⁵ A thesszáliai nők közmondásosan értettek a boszorkánysághoz.

osztóznak férjükkel a műveltségben, pusztán önmaguktól sok furcsa elképzelés, alantas vágy és érzés fogan meg bennük. Te azonban, Eurydiké, leginkább a bölcs és derék emberek mondásaival társalkodj, ajkaidra pedig mindig azokat a gondolatokat vedd, amelyeket leánykorodban mellettünk sajátítottál el. Ezzel megörvendezteted uradat, elnyered a többi nő csodálatát, ritka és becses díszed ráadásul semmibe sem kerül majd. Mert ennek a gazdag nőnek gyöngyeit vagy annak az idegennek selyemruháit megszerezni és hordani csak nagy árat fizetve lehet, de Theanó⁴⁶ dísze, Kleobulináé⁴⁷ és Gorgóé, Leónidas feleségéé⁴⁸ és Timokleáé, Theogenés hugáé,⁴⁹ az öreg Claudiáé,⁵⁰ és Corneliáé, Scipio lányáé,⁵¹ és ahány csodálatos és híres nő csak létezett: az ilyen díszekért fizetned sem kell, velük felékesítve pedig dicsőségben és boldogan élhetsz. Hiszen ha Sapphó olyan büszke volt dalai szépségére, hogy egy gazdag nőnek így írt:

*ha meghalsz, fekszel majd, és senki sem gondol rád,
hisz neked nem nyílnak
a pierai rózsák;*⁵²

hogyan ne lehetnél te még inkább büszke magadra, ha te nem rózsákat, hanem gyümölcsöket kapsz a Múzsáktól, akik így ajándékozzák meg a műveltség és filozófia csodálóit?⁵³

Fordította: AGÓCS PÉTER: 8; ALBU GYÖNGYI és HUSSEIN EVÍN: 9, 10, 18; ALBU GYÖNGYI: 26, 35, 40, 46; ALMÁSY ADRIENN: 14, 30, 31, 32, 41, 42; BAGAMÉRI ENIKÓ: 6, 7, 15, 17, 27, 28, 37, 38; BAKOS PIROSKA: 2, 3, 16, 21, 23, 34, 39, 43; BARTA ANDREA: 4; HASZNOS ANDREA: bevezetés (második fele), 1, 29, 48; LABAN CZ ZSOLT: 13; NÉMETH ANDRÁS: bevezetés (első fele), 20; THÚRY LÁSZLÓNÉ FIGLER KRISZTINA: 11, 12, 24, 25, 33, 47; TOMBOR KATA: 5, 22, 36, 44, 45

A fordításokat az eredetivel egybevetette BOLONYAI GÁBOR, HORVÁTH JUDIT és HORVÁTH LÁSZLÓ.

A jegyzeteket összeállította BOLONYAI GÁBOR.

⁴⁶ L. 32. j.

⁴⁷ Kleobulosnak, a hét bölcs egyikének lánya, 570 tájára tehető virágkora. Hexameterben megfogalmazott rejtvényeiről volt nevezetes, melyeket még Aristotelés is elimeréssel idézett.

⁴⁸ Kleomenés spártai király lánya 506 k. született. Bölcs mondásait több helyütt idézi Hérodotos és Plutarchos (pl. a *Spártai nők mondásai* c. művében).

⁴⁹ Bátyja boiótiai hadvezérként esett el Khairóneánál. Timoklea nem annyira bölcsességével, mint hősiességével tűnt ki, amikor Nagy Sándor elpusztította Thébait.

⁵⁰ Valószínűleg Claudia Quintáról van szó, aki Kr. e. 204-ben a második pun háború idején azzal bizonyította tisztaságát, hogy csodálatos módon megmozdított egy a Tiberisben megfeneklett hajót, mely Magna Mater szobrát szállította fedélzetén.

⁵¹ Scipio Africanus lánya, Tiberius Sempronius Gracchus édesanyja (Kr. e. 180 k.—105 k.). Gyermekai áldozatos neveléséről vált legendássá alakja; különösen azért, mert személyes figyelemmel kísérte fejlődésüket és igen alapos műveltségben részesítette őket.

⁵² 55. töredék Lobel-Page.

⁵³ A fordítás *W. R. Paton—I. Wegehaupt—M. Pohlenz—H. Gärtner: Plutarchus Moralia* I. (Leipzig/Stuttgart 1993) 283—94 alapján készült. A fordításnál és a jegyzetek készítésénél figyelembe vettük *D. A. Russell* fordítását és *S. Pomeroy* kommentárját a *Plutarch's Advice to the Bride and Groom and A Consolation to His Wife* (Oxford 1999) c. kötethez, az ugyanebben a könyvben olvasható tanulmányokat, valamint *J. H. Oakley—R. H. Sinos: The Wedding in Ancient Athens* (Madison 1993) c. monográfiáját.